

темного підходу до розвитку інституціональної структури аграрної сфери [5, с. 41].

Перспективи інституціональних змін в аграрній сфері. Основною проблемою ринкової трансформації аграрної сфери було подолання інерційного ефекту, пов'язаного з детермінуючим впливом інституціональних механізмів та «пасток», що склалися в державно-монополістичному періоді його еволюції. Головним завданням модернізації аграрної сфери на сучасному етапі є комплексне вдосконалення всієї системи інституціональних механізмів, їх взаємна координація і інтегральна оптимізація. Будучи важливою ланкою забезпечення економічної безпеки країни, вітчизняна аграрна сфера передбачає активне інституціональне регулювання з боку держави, не тільки в рамках пріоритетного національного проекту, але за допомогою безперервного моніторингу інституціонального «пасток» і дисфункцій, адекватного організаційного, інституціонального та інформаційного забезпечення діяльності господарських суб'єктів.

Висновки. В сучасних умовах важливо як збільшення рівня державної інвестиційної підтримки, так і впровадження прогресивних інституціональних

механізмів, ефективних інструментів, методів, форм, процедур і каналів отримання і використання коштів. Необхідно прискорити розвиток ефективних інституціональних механізмів пільгового кредитування, перетворити корумповану «дозвільну систему» в сфері земельної власності, збалансувати систему державної підтримки аграрної сфери шляхом її переорієнтації на дрібний і середній аграрний бізнес. Пріоритетним напрямком модернізації інституціональної структури аграрної економіки повинен стати курс на прискорення проходження інституціональних процедур за допомогою їх раціонального спрощення, що здатне стати фактором загальносистемного зниження трансакційних витрат. Потребують значного удосконалення механізми статусної мотивації працівників сільського господарства, стимулювання припливу нових кадрів в аграрну сферу і науку. Слід активізувати боротьбу з монополізмом на споживчих ринках і ринках критично важливих ресурсів для аграрного виробництва (паливно-мастильні матеріали, мінеральні добрива і т. п.). Необхідно підвищити прозорість діяльності державних інститутів розвитку, визначити чіткі правила прийняття рішень з відбору інвестиційних проектів на конкурсній основі.

1. Архієреєв С. І. Формування ринкового інституціонального середовища інноваційної діяльності. Наукові праці Донецького національного технічного університету. Сер. Економічна. 2004. Вип. 76. С. 17–22.

2. Вольчик В. В. Эволюционный подход к анализу институциональных изменений. TERRA ECONOMICUS. 2012. Том 10. № 4. С. 62–69.

3. Головина С. Г. Развитие аграрных хозяйств в условиях институциональных преобразований: теория, методология, практика: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора экон. наук: спец. 08.00.05 / Екатеринбург, 2007 г. 55 с.

4. Пестова О. А. Институциональні аспекти теорії інноваційного розвитку. Академічний огляд. 2011. № 2 (35). С. 38–45.

5. Штикульок О. Г. Институціоналізація інноваційної діяльності в аграрній сфері економіки. Облік і фінанси АПК. 2010. № 3. С. 38–45.

E-mail: Odnorog_BTNAU@ukr.net

УДК 330.341:330.354:631.1

Речка К.М.

кандидат економічних наук, доцент,
Таврійський державний агротехнологічний університет

НЕОБХІДНІСТЬ, ПОТЕНЦІАЛ І НАПРЯМИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ І РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

У сучасних умовах однією з найважливіших соціальних проблем, є проблема економічного зростання країни, до якої зосереджена увага політиків та провідних наукових діячів економічної науки, тому у статті висвітлено гостра необхідність підвищення економічного зростання аграрного виробництва, досліджено напрями державної підтримки аграрної сфери України та доведено, що потенціал аграрного виробництва не достатньо розкрито. Розглянуто особливості системи державної підтримки підприємств аграрної сфери та заходів щодо удосконалення механізму державної підтримки вітчизняного сільськогосподарського підприємства. Встановлено, що неодмінною умовою сталого розвитку сучасного аграрного виробництва є державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників і визначено, що на розвиток та економічне зростання агропромислового виробництва має бути спрямована аграрна політика країни. Виявлено, що сучасне аграрне виробництво є результатом довготривалого економічного зростання і розвитку людської цивілізації.

Ключові слова: економічне зростання, економічний розвиток, державне регулювання, фінансування, державна підтримка, аграрне виробництво.

НЕОБХОДИМОСТЬ, ПОТЕНЦИАЛ И НАПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА И РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО АГРАРНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Речка Е.Н.

В современных условиях одной из важнейших социальных проблем, существует проблема экономического роста страны, на которой сосредоточено внимание политиков и ведущих научных деятелей экономической науки, потому в статье освещена острая необходимость повышения экономического роста аграрного производства, исследованы направления государственной поддержки аграрной сферы Украины и доказано, что потенциал аграрного производства раскрыт не достаточно. Рассмотрены особенности системы государственной поддержки предприятий аграрной сферы и мероприятий по совершенствованию механизма государственной поддержки отечественного сельскохозяйственного предприятия. Установлено, что незыблемым условием устойчивого развития современного аграрного производства является государственная поддержка сельскохозяйственных товаропроизводителей и определено, что на развитие и экономический рост агропромышленного производства должна быть направлена аграрная политика страны. Выявлено, что современное аграрное производство является результатом длительного экономического роста и развития человеческой цивилизации.

Ключевые слова: экономический рост, экономическое развитие, государственное регулирование, финансирование, государственная поддержка, аграрное производство.

NECESSITY, POTENTIAL AND DIRECTIONS OF ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT OF MODERN AGRICULTURAL PRODUCTION

Rechka K.

In today's conditions, one of the most important social problem, is the problem of economic growth of the country, which focuses on the attention of politicians and leading scholars of economic science. The article highlights the urgent need to increase the economic growth of agrarian production. The directions of state support of the agrarian sphere of Ukraine are investigated. It is proved that the potential of agrarian production is not fully disclosed. Features of the system of state support of agrarian enterprises and measures to improve the mechanism of state support of the domestic agricultural enterprise are considered. It has been established that state support of agricultural producers is an indispensable condition for the sustainable development of modern agricultural production. It is determined that the agrarian policy of the country should be directed to the development and economic growth of agricultural production. It is revealed that modern agrarian production is the result of long-term economic growth and development of human civilization.

Keywords: economic growth, economic development, state regulation, financing, state support, agrarian production.

Постановка проблеми. В сучасних умовах однією з найважливіших соціальних проблем, є проблема економічного зростання країни, до якої зосереджена увага політиків та провідних наукових діячів економічної науки.

Проблема забезпечення якісного економічного розвитку в Україні та світі все більше набирає актуального значення, через глобальне загострення соціально-економічних і фінансових проблем. Адже динаміка економічного зростання дає нам характеристику розвитку національної економіки, її місце на міжнародній арені. На основі її даних є можливість зробити висновки: про рівень життя населення, про те, як відбувається вирішення проблеми, що пов'язана з обмеженістю ресурсів. Підтримка економічного розвитку, його темпів на оптимальному та стабільному рівні входить до основних довготермінових цілей уряду будь-якої країни світу, як складової його економічної політики, що спостерігається впродовж останніх десятиліть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження розвитку та потенціалу аграрного сектора та національної продовольчої безпеки здійснюється на науковому та державному рівнях. Зокрема, в працях М.В. Зубця, П.Т. Саблука, Б.Й. Пасхавера, О.В. Шубравської, Л.В. Молдован, М.А. Хвесика розглянуто проблеми та перспективи сталого розвитку агропромислового сектора економіки України. Разом з тим існує необхідність постійного спостереження за

станом та тенденціями розвитку з метою виявлення та вирішення проблем галузі.

Мета статті. Метою даного дослідження є визначення напрямів та потенціалу економічного зростання і розвитку аграрного виробництва на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення сталого економічного зростання сільського господарства в більшості випадків розглядається в контексті розширеного економічного відтворення. Воно охоплює безперервне відновлення техніко-людської системи виробництва, життєвих благ, середовища існування людей, екології тощо. Залежно від кількісних результатів виокремлюють просте й розширене відтворення.

У ряді випадків має місце й «неповне» відтворення, за якого обсяги виробництва менші, ніж у попередньому періоді. Цілком очевидно, що економічне зростання – це збільшення обсягів виробництва матеріальних благ і послуг, тобто розширене їхнє відтворення. Воно може бути досягнуто екстенсивним чи інтенсивним шляхами, а частіше всього їхнім поєднанням, економічне зростання на інтенсивних (інноваційних) засадах є водночас економічним розвитком, а на екстенсивних не є таким.

Ретроспективна оцінка результатів трансформації одержавленої моделі сільського господарства до ринкової дає підстави стверджувати, що на сьогодні за великим рахунком в Україні розбудована і функціонує модель сільського господарств ринкового типу. За змістом відносин власності та господарювання, і

регулятивних механізмів вона аналогічна тим, що є традиційними для більшості країн з розвинутою ринковою економікою. Водночас за рівнем техніко-технологічної оснащеності, а відповідно продуктивністю її ефективністю, а зрештою конкурентоспроможністю, вітчизняна модель сільського господарства в разі поступається останнім. І, напевне, головною тут є та обставина, що у більшості країн Заходу проблеми економічного зростання, як такої не існує. Натомість для України нині визначальним пріоритетом, національним орієнтиром є забезпечення економічного зростання сільського господарства передусім на засадах переходу до інноваційної моделі його розвитку. Її побудова передбачає подолання сировинного напрямку розвитку галузі, формування ефективних інвестиційних джерел, активізацію науково-технічної та інноваційної політики держави. Вітчизняні науковці справедливо зазначають: «Геперішньому стану розвитку вітчизняного сільського господарства притаманні такі характеристики – відсутність значних інвестицій в галузь, насамперед інноваційного спрямування, а звідси – і відсталість технічної бази та технологій; нерозвиненість ринкової інфраструктури, а отже, звуженість суто ринкових каналів збуту та недосконалість ціноутворення на сільськогосподарські товари; руйнація виробничої інфраструктури АПК і зниження до критичної межі експлуатаційної надійності техніки та відсутність за багатьма напрямками виробничого обслуговування; недостатній рівень розвитку людського капіталу на селі (сукупність природних здібностей людей, набуті ними знання, професійні навички) і неможливість у зв'язку з цим ефективно використовувати матеріальні фактори виробництва» [5, с. 39].

Забезпечення сталого економічного розвитку неможливе без вирішення цих і багатьох інших проблем. Кожна з них може бути об'єктом окремого дослідження. В заключному розділі монографії ставиться завдання наукового обґрунтування необхідності і потенціалу розвитку сучасного сільського господарства, створення передумов для більш повного використання, його існуючого виробничо-господарського потенціалу.

В основу стабільного розвитку сільськогосподарського виробництва покладено інтенсифікацію, основним фактором якої є підвищення використання трудового потенціалу та зростання продуктивності аграрної праці [2, с. 104]. Відповідно, показником в аналізі виробництва сільськогосподарської продукції буде продуктивність праці. Під продуктивністю праці розуміють реалізовану здатність конкретної праці (праці конкретних працівників) в одиницю робочого часу виробляти певну кількість продукції або виконувати відповідний обсяг роботи [1]. Сутність категорії продуктивності праці окремі дослідники вбачають в тому, що вона одночасно виражає природно-речовий і специфічний суспільний характер продуктивного використання живої праці в процесі історичного розвитку виробництва [9, с. 2].

Дані офіційної статистики не повною мірою висвітлюють як потребу, так і потенціал подальшого економічного зростання і розвитку сільського господарства України. Саме тому в процесі дослідження цього питання в роботі використанні дані окремих публіка-

цій, що мають безпосереднє або опосередковане відношення до цієї тематики.

Вихідним пунктом дослідження потреби економічного зростання і розвитку сучасного сільського господарства України є аналіз самозабезпеченості основними видами сільськогосподарської продукції.

Рівень забезпеченості харчовими продуктами можна оцінювати і за відсутністю їхнього дефіциту у торговій мережі. За роки незалежності у цьому відношенні досягнутий суттєвий прогрес. Нині пропозиція у торговій мережі практично повністю покриває попит на всі продовольчі товари. І в цьому контексті продовольча забезпеченість в Україні аналогічна економічно розвиненим країнам. Особливість продовольчого забезпечення України у порівнянні з ними проявляється насамперед у тому, що в Україні реальні потреби на продовольчі товари, принаймні на більшість з них, суттєво перевищують платоспроможний попит на них основної маси населення. Йдеться про так звану «цінову недоступність» харчових продуктів для останнього. Розглянемо це питання більш детально.

Практично до загальноновизнаних положень економічної теорії відноситься те, що попит – це не просто форма прояву потреби людини у певному виробі, а потреби забезпечені відповідними коштами. Тобто мова йде про платоспроможні потреби. І головне, що останні диференційовані щодо окремих верств покупців і окремих осіб зокрема. Для них щодо окремих товарів потреби нерідко вищі від платоспроможності покупця. У такому випадку він не може купити потрібний йому певний продукт взагалі, або лише частково. Економічна наука, як відомо, відкрила закони, які виявляють кількісний причинно-наслідковий взаємозв'язок між ринковими цінами на певний товар і попитом на нього, а також ціни і пропозиції. Закон попиту визначає функціональну обернено прямо пропорційну залежність між ціною, на певний товар, тобто чим вища ціна на нього, тим менший попит на цей товар з боку покупців. І, навпаки, чим менше ціна товару, тим більше попит на нього. Разом з тим особливий групі товарів притаманний нееластичний попит. Таким передусім є продовольчі товари, які становлять основу традиційного харчування більшості населення даної країни. Реальна потреба в них наближена до платоспроможної. І навіть зростання цін на них не призводить до помітного зміну попиту на ці товари. Хоча можливий перехід до продуктів більш низької якості і споживчих характеристик.

У XIX ст. відомий німецький статистик Е. Енгель вперше сформулював закономірний зв'язок між грошовими доходами населення, на які купуються життєві блага і структура попиту. Йдеться про закон Енгеля, згідно з яким у мірі зростання доходів відносно зменшується їхня частка на продовольчі товари. Саме у цьому проявляється нееластичність попиту на них. Особливість України в тому, що для абсолютної більшості населення існує проблема цінової доступності практично щодо усіх життєвих благ, продовольчих зокрема. Але щодо останніх, то без них люди не зможуть прожити взагалі і змушені понад половину своїх доходів витратити на продовольчі товари, як правило, не високої якості. (понад 60% щодо $\frac{3}{4}$ населення країни). У економічно розвинених країнах близько 11-15%.

Отже, виходячи із загальнонаціональних інтересів, підвищення добробуту всього населення і в першу чергу тих його верств, що знаходяться за межею бідності, є потреба збільшення виробництва більшості продовольчих продуктів, які виробляються в сільському господарстві як кінцеві або є сировиною для харчової промисловості. Але оскільки ця продукція приймає товарну форму, то необхідною умовою є збільшення попиту на неї з боку покупців. А це можливо за умови підвищення їхніх доходів. Зрозуміло, за даних доходів цього можна досягти із-за зниження цін, що потребує зменшення зниження цін, що потребує витрат виробництва.

У цьому зв'язку варто відмітити, що в багатьох країнах проводиться активний вплив держави на збільшення попиту на сільськогосподарську продукцію. Здійснюється це насамперед за рахунок цільових продовольчих субсидій бідному населенню. Так у США, бюджет Міністерства сільського господарства складає 140 млрд. доларів, з яких 70 млрд. Міністерство витрачає за цим напрямом [8, с. 102].

В Україні, як відомо реальні доходи у рази менші від країн Заходу. Водночас ціни продовольчі товари суттєво не відрізняються. Тобто в Україні має місце проблема цінової доступності для значної частки товарів і харчових продуктів. Зокрема про це свідчить той факт, що рівень забезпеченості основних видів продовольства суттєво перевищує фактичне їх споживання і головне щодо раціональних норм споживання.

У зв'язку з цим науковці використовують так званий «індикатор достатності споживання» (відношення фактичного споживання на одну особу до раціональних норм споживання), тобто йдеться про якісний аспект продовольчої безпеки (таблиця 1).

Наведені дані показують, що за період 1990-2016 рр. індикатор достатності споживання харчових продуктів помітно зменшився по м'ясу і м'ясних продуктах, молоку та молочних продуктах, рибі та рибних продуктах. До позитивних зрушень у динаміці споживання харчових продуктів в Україні слід віднести зменшення споживання цукру, хлібних продуктів і приближення цих показників до раціональних норм, а також збільшення споживання овочів і баштанових культур, олії, яєць. Відносно відповідності фактичного споживання продовольчих продуктів до науково обґрунтованих наборів (норм), то залишається гострою проблема

забезпечення населення країни м'ясом та м'ясними продуктами, молоком і молочними продуктами, а також основними «вітамінними» продуктами (плоди, ягоди та виноград), хоча й у 2016 р. індикатор достатності споживання в порівнянні з 1990 р. по останнім підвищився на 2,5 пункти.

Провідні вітчизняні науковці неодноразово відмічали, що важливим стимулом економічного зростання і розвитку сільського господарства є використання його продукції як сировини для виробництва енергоносіїв. В.Я. Месель-Веселяк, ще в 2010 р. підкреслював, що сільське господарство України може бути галуззю, яка забезпечує не тільки продовольчу, а й значною мірою енергетичну безпеку країни і може створити конкурентне середовище на ринку нафти (біодизель і біоетанол) і газу (солома й інші рештки), що змусить постачальників цієї сировини при визначенні ціни на неї рахуватися з конкурентоспроможністю України на ринку цих енергоресурсів. При цьому переробка зерна на біоетанол набагато ефективніша, ніж реалізація зерна на ринку. Якщо при собівартості 1т зерна 800 грн. і реалізаційній ціні 1200 грн. буде одержано 400 грн. прибутку, то при переробці його на біоетанол економія буде 1900 грн. Щоб вирішити питання виробництва біоетанолу і біодизелю, уряд має дозволити сільськогосподарським підприємствам та їхнім кооперативним формуванням створювати цехи з виробництва біоетанолу [6].

Розрахунки показують, вважає І.Г. Кириленко, що в нашій країні достатньо близько 5 млн. гектарів для виробництва 10-12 млн. тонн біопального – це нинішня річна потреба в бензинах і дизпаливі. Йдеться не за суміші, а за використання у чистому вигляді, про що не мріє жодна країна світу. І справа не у технологіях застосування (вони вже давно існують), а у величезному дефіциті посівних площ. А для України – це всього 20-25% земель, що знаходяться в обробітці.

І знову питання упирається в проблему політичної волі: вже понад 5 років Верховна Рада розглядає кілька варіантів розвитку біоенергетики в країні, були навіть проголосовані окремі базові законопроекти, але всі вони, без виключення, були заветовані Президентом [8, с. 81].

Наразі в Україні побудовано 42 біодизельні установки й заводи, які за повного завантаження можуть виробляти близько 500 тис. тонн біодизельного палива

Таблиця 1. Споживання продуктів харчування в Україні (на одну особу за рік, кг)

Продукти	Раціональні норми споживання	Фактичне споживання				Індикатор достатності споживання у %			
		1990	2000	2010	2016	1990	2000	2010	2016
М'ясо та м'ясопродукти	80,0	68,2	32,8	52,0	51,4	85,3	41,0	65,0	64,2
Молоко та молочні продукти	380,0	373,2	199,1	206,4	209,5	98,2	54,4	54,3	55,1
Яйця, шт.	290,0	272	166	290	267	93,8	57,2	100,0	96,6
Риба та рибні продукти	20,0	17,5	8,4	14,5	9,6	87,5	42,0	72,5	48,0
Цукор	38,0	50,0	36,8	37,1	33,3	131,6	96,8	97,6	87,6
Олія	13,0	11,6	9,4	14,8	11,7	89,2	72,3	113,8	90,0
Картопля	124,0	131,0	135,4	128,9	139,8	105,6	109,2	103,9	112,7
Овочі та баштані продовольчі культури	161,0	102,5	101,7	143,5	163,7	63,7	63,2	89,1	101,7
Плоди, ягоди та виноград	90,0	47,4	29,3	48,0	49,7	52,7	32,6	53,3	55,2
Хлібні продукти	101,0	141,0	124,9	111,3	101,1	139,6	123,7	110,2	100,0

Джерело: розраховано за даними [7, с. 216]

на рік. Для порівняння у Європі головним виробникам біодизеля є Німеччина (понад 2,9 млн. т), Франція і Іспанія до 1,9 млн. т [4, с. 39].

Висновки. Потребу економічного зростання і розвитку сільського господарства необхідно аналізувати і з врахуванням його зовнішньоекономічних зв'язків насамперед експорту і імпорту його продукції. Це питання надзвичайно складне і багатоаспектне.

По-перше, на сьогодні сільське господарство України є експортно-орієнтованим. Особливо це стосується зерна. За період 2000-2016 рр. його експорт (включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно) зріс із 1330 тисяч тонн у 2000 р. до 41451 тисяч тонн у 2016 р., тобто в 31,2 рази. У 2016 р. частка експорту зерна до загального обсягу виробництва становила 62,7% (У 2000 р. відповідно 0,05%). Імпорт зерна в 2016 р. становив лише 240 тисяч тонн (У 2000 р. 1010 тисяч тонн). Експорт продукції АПК у 2016 перевищив \$ 15 млрд, що становить 45% від товарного експорту України.

Посилення глобалізаційних процесів, євроінтеграція України в напрямі ЄС зокрема будуть сприяти зростанню експорту сільськогосподарської продукції. Разом з тим нагальною проблемою для останньої є формування більш ефективної структури експорту сільськогосподарської продукції. Насамперед мова

йде про збільшення частки готових до споживання продуктів.

Стосовно потенціалу сільського господарства щодо зростання обсягу виробництва його продукції, то з цього питання у наукових і практичних колах розбіжностей немає. Загально визначено, що він один із найкращих у світі. На жаль, використовує Україна свій сільськогосподарський потенціал не більше як на $\frac{2}{3}$ наголосимо, що це водночас і потенційні втрати, і резерв для економічного зростання і розвитку галузі. Його реалізація потребує вирішення численних проблем, притаманних сучасній аграрній сфері, усіх її складових (виробничій, соціальній і екологічній).

Посилення глобалізації економічних процесів, входження аграрного сектору України у світовий ринок, набуття нею статусу асоційованого члена в ЄС – усе це висуває на перший план принципово нове завдання – розбудова якісно нової моделі сільського господарства з її наступним утвердженням: «Нині на часі необхідність розробки інноваційно-випереджувальної моделі в агропромисловому виробництві України. Світові макроекономічні виклики суспільству та економіці України зумовлюють визначення ключового завдання для країни: перехід від експортно-сировинного до інвестиційно-інноваційного типу економіки» [3, с. 3].

1. Андрійчук В.Г. *Економіка аграрного підприємства* : [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.]. К. : КНЕУ, 2000. 356 с. URL: <http://ubooks.com.ua>.

2. Гуляева Т.И., Миронова Н.А. *Факторы роста производительности труда в сельском хозяйстве*. Вестник ОрелГАУ. 2006. № 2–3. С. 104–108.

3. Зубець М.В., Саблук П.Т., Тивончук С.О. *Інноваційно-випереджувальна модель якісно нового розвитку агропромислового виробництва*. Економіка АПК. 2008. № 12. С. 3-8.

4. Коваленко О.В. *Нові ринки як наслідок сьогочасних потреб суспільства*. Агросвіт. 2015. № 15. С. 35-42.

5. Лисенко В.А. *Основні напрями підвищення результативності функціонування економічного механізму сільськогосподарського виробництва*. Агросвіт. 2015. № 2. С. 36-40.

6. Месель-Веселяк В.Я. *Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві*. Економіка АПК. 2010. № 4. С. 3-18.

7. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

8. *Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників (Київ, 16-17 жовтня 2012 р.)* / редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. 762 с.

9. Чорна Р.М. *Продуктивність праці у сільському господарстві як основний чинник, що визначає науково-технічний прогрес галузі. Продуктивність агропромислового виробництва*. Економічні науки. 2013. Вип. 23. С. 126–133. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pav_2013_23_22.pdf

E-mail: rechkanegerey@gmail.com